

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נח, תשס"ח
מספר 725מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מוצא העמים

פרשת נח היא קו הגבול בין העולם הנברא לעולם החדש, בין הבריאה שהשחית האדם, נזר הבריאה, ובין העולם המתחדש על חורבות העולם שנוצר בששת ימי בראשית. התורה מתארת את נקודת המפנה לאחר המבול בסוף פרק ח': "עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֶם וְקִיץ וְחַרְף וַיּוֹם וַלַּיְלָה לֹא יִשָּׁבְתוּ". כאן החל להתקיים עולם כמו שאנו מכירים אותו, אשר נוהג על פי חוקי הטבע שנטבעו בו לאחר המבול. בעולם זה החיים האנושיים מאורגנים בקבוצות של עמים, "גויים" או "לאומים":¹ "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי נֹחַ שֶׁם חָם וַיִּפְתּוּ וַיִּנְלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל" (י:א). התורה מפרטת את הלאומים שיצאו מכל אחד מהאחים, ובסוף כל סקירה התורה מסיימת בניסוח שווה: "מֵאַלֶּה נִפְרְדוּ אֵיִי הַגּוֹיִם בְּאַרְצֹתָם אִישׁ לְלִשְׁנֹו לְמִשְׁפַּחְתָּם בְּגוֹיֵיהֶם" (י:ה ובדומה לכך י:כ, לא).

מתוך חיי היחידים נוצרו חיים לאומיים. הלאום הוא גרעין הזהות הראשונית של רוב בני האדם. שלא כזהויות משניות שאפשר להגדירן פורמאלית, כגון אזרחות או תפקיד, הגדרת המושג "עם" או "לאום" נתקלת בקשיים בשל היותה ראשונית. ואכן, מחשבה פילוסופית וסוציולוגית מרובה הוקדשה במשך הדורות לשאלת הגדרת הלאומיות.² כמה הוגים ניסו לאפיין את הלאום בכמה אלמנטים אובייקטיביים, ובמפתיע כולם מצויים בפסוקים שצוטטו לעיל. הנה כמה מן המאפיינים הרווחים ללאום:

א. **היסוד האתני או המוצא הגנטי**: עם יוגדר כמשפחה גדולה ורחבה שלה מוצא גנטי משותף.³ והנה בפסוקים שלפנינו נפרדו העמים "למשפחותם", וכתרגום אונקלוס: "לזרעיתהון". דוגמה טובה היא משפחת יעקב אבינו, הגדלה ומתרחבת עד שבניה רואים עצמם עם. לראשונה התורה נוקטת את המושג "עם" ביחס לבני ישראל בזמן שהם עדיין משפחה מצומצמת. לאחר עזיבת יעקב את בית לבן ולקראת ההכנות למפגש עם עשו אחיו נאמר: "וַיִּרְא יַעֲקֹב מְאֹד וַיִּצְרַר לוֹ וַיַּחֲזֵק אֶת הָעַם אֲשֶׁר אִתּוֹ וְאֵת הַצֹּאן... לְשָׁנֵי מִתְנַוֹת" (לב:ח).

ב. **היסוד הטריטוריאלי**: עם יגובש כאשר קיבוץ אנושי מתקיים יחד באזור מסוים זמן רב. ייתכן שכמה משפחות השונות זו מזו במוצאן האתני יחברו זו לזו, אולם בעת ישיבתן באזור מסוים לאורך ימים מתגבשת בהן תודעה לאומית המאגדת אותן. בפסוקים לעיל מוצג האלמנט הטריטוריאלי במילים "איי הגויים" ובמילה "בארצותם".⁴

ג. **היסוד הלשוני**: חטיבה אנושית מקיימת שפה לאומית הכוללת כתיבה ודיבור. האלמנט הלשוני מפיך תודעה לאומית אף שבני אותו עם יהיו שונים זה מזה במוצאיהם ואף אינם מתקיימים באזור טריטוריאלי אחד. בפסוקים שבפרשתנו מוצג האלמנט הלשוני במילים "איש ללשונו" או "ללשונותם". לשון אינה רק שפת הדיבור אלא גם ביטוי לתרבות הבנויה על קודי התנהגות הספציפית לאומה זו ולא לאחרת.

¹ וכבר זיהה זאת אריסטו, הטקסונום הראשון של עולם החי, בהבחינו בין בעלי חיים אינדיבידואליים אנטיסוציאליים ובין החיים בעדרים או בלהקות. לדעתו, האדם הוא בעל-חיים החי בקבוצות: "האדם בעל חיים מדיני על פי הטבע" (פוליטיקה א', 1253a).

² שלא כהמרת אזרחות או דת, המרת הלאום אינה ידועה.

³ בלטינית הקלאסית מתורגם עם ל-gens.

⁴ וכן פירש הרמב"ן במקום: "טעם מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם – כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים, כל אחד מבניו באי אחר יושב לבדו, וארצותם רחוקות זו מזו".

ד. היסוד המדיני: לאום מתגבש סביב מנגנון מדיני שהוא יוצר להסדר חייו. לדוגמה: העם האמריקאי הוא עם של מהגרים אשר גובש על יסוד החוקה האמריקאית שביסודה רעיון החירות, ועליה מושתתים החיים המדיניים והאזרחיים.

פרשת דור הפלגה בפרק י"א מתארת לאומיות הנשענת על האלמנטים שנזכרו לעיל. הלשון: "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים" (א); הטריטוריה: "וַיְהִי בְּנֶסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמָּצְאוּ בְקֶעֶה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיִּשְׁבוּ שָׁם" (ב); עצמה מדינית: "וַיֹּאמְרוּ הִבָּה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נִפּוֹץ עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ" (ד). אלוקים מבטל את העצמה המרוכזת בתודעה הלאומית על ידי בלילת השפה והפצתם בארץ, וכך ממוטט את הלשון, את הטריטוריה ואת המדינה כאלמנטים המכוננים את העצמה הלאומית: "הִבָּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ. וַיִּפֶץ ה' אֹתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ" (יא ז-ח).

בבחינה אמפירית נמצאו עמים שחסרו את האלמנטים שאפיינו עם ולאום, ולהפך – חטיבות אנושיות שהיו בעלי כל האלמנטים האובייקטיביים גם יחד, לא חברו לעם אחד. כך התפתחה גישה סובייקטיבית התולה את אפיון הלאום לא רק במאפיינים אובייקטיביים, אלא משלבת את ראיית השייכות הסובייקטיבית של בני העם כחטיבה בעלת זהות משותפת, כחלק אינטגרלי מהגורמים לתודעה הלאומית.

בסוף פרק י"א מתגלגל הסיפור המקראי לכיוון המאמין הגדול אברהם ומוצאו. אברהם מגלה את קונו ורואה עצמו עומד לפניו לעבדו. וכבר בבראשית פרק י"ב, המתחיל את פרשת "לך לך", נדרש אברהם לשלם את התשלום הראשון עבור אמונתו. אברהם נדרש לפרק את המסגרות הלאומיות כגרעין הראשוני של זהותו: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ וּמְמֹלֶתְךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ" (א). אברהם פורש מכור מחצבתו, מטריטוריה שבה גדל, ממשפחתו וממולדתו למען אידיאל שברבות הימים יכונן את לאומיותם של צאצאיו. בני ישראל צומחים ללאום מתוך מוצאם המשפחתי, ובהיותם משפחה מורחבת הם מתגבשים לעם. דווקא גורם חיצוני מאפיין את בני ישראל כגוף לאומי; פרעה אומר לבני עמו "הֲנִיָּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנִּי" (שמ' א: ט). הלאום הישראלי עומד מול הלאום המצרי ומאיים עליו.

בני ישראל יוצאים ממצרים כגוף לאומי שכוונן על היסוד האתני. אבל המטרה ביציאת מצרים הייתה הקמת אומה העומדת לפני האלוקים ומקבלת את בריתו דווקא כעם שגובש על יסודות ארציים, וכך להעלות את האמת מהארץ. עם שקם מתוך משפחה מורחבת יהפוך את גרעין זהותו הלאומית לזהות דתית הקשורה לברית עם אלוקים: "וַיֵּבֵא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֵת כָּל דְּבָרֵי ה' וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' וַנַּעֲשֶׂה" (שמ' כד: ג). בני ישראל עומדים לפני כניסתם לארץ, ובהם נדרשים לעצב חיים לאומיים כ"ממלכת כוהנים וגוי קדוש". משה מצהיר שהעמידה לפני האלוקים וקבלת בריתו היא המכוננת את העם: "וַיַּדְבֵּר מֹשֶׁה וְהַפְּהָנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הִסְפַּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעָם לַה' אֶ-לֹהֶיךָ" (דב' כז: ט).⁵ כך נהפכות הדת והלאום לשני צדדים של מטבע אחד: לא ייתכן יהודי שאינו בן הדת היהודית, ולא ייתכן שבן הדת היהודית לא יוגדר בן העם היהודי.⁶ הדת היא מרכיב מכונן לאומה, כדברי רב סעדיה גאון בספרו "אמונות ודעות": "אין אומתנו אומה אלה בתורותיה".⁷

לאחר החורבנות נפוץ עם ישראל בכרך, ושם איבד את האלמנטים הטבעיים של הלאום – האתני, הטריטוריאלי, הלשוני והממלכתי, אולם שרד כישות לאומית עצמאית על יסוד הדת. מגמות שניסו לערער את הקשר הבל-יינתק בין העם לדתו נעשו בעת החדשה, החל בימי האמנציפציה במאה ה-18 וה-19 עד תחילת המאה ה-20. מחד גיסא ניסו להעמיד את היהדות על דת בלבד ולקעקע את המרכיב הלאומי,⁸ ומאידך גיסא, בזמן ההתעוררות הלאומית ניסו להעמיד את אותה על הלאום כמרכיב עיקרי בזהות היהודית. ניסיון נוסף היה של הוגים בציונות החילונית להמיר את הזהות היהודית הגרעינית מזהות דתית לזהות אזרחית ממלכתית.⁹

המסר בתיאור האבולוציה של התודעה הלאומית הישראלית, המתפתחת מיסודות ארציים ליסודות דתיים של עם העומד לפני ה', מסבירה היטב מדוע עוסקת פרשת נח במוצא העמים, שהרי חלקה האחרון של פרשה זו הוא הקדמה לסיפור אבות האומה.

ד"ר עמוס בר-דע

המחלקה למדעי החיים

⁵ דרישה זו עוגנה בתורה שבע"פ בהלכות גיור בדרישה לקבלת עול תורה ומצוות, שבה נדרש המתגייר הרוצה להצטרף לעם היהודי. רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יג, ד; שו"ע יורה דעה סימן רס"ח הלכה ב'.

⁶ שלא כדתות המונותאיסטיות אחרות שבהן אין תלות בין דת ללאום.

⁷ "תורותיה" לשון רבים – תורה שבכתב ותורה שבע"פ.

⁸ משה מנדלסון בספרו "ירושלים", תל אביב תש"ז, המתבוללים בעלי "תורת התעודה" ו"הרכבים המתקנים".

⁹ אין מקום כאן להאריך בנושא הזהות היהודית בת זמננו, לאחר תהליך החילון של העם היהודי והקמת מדינת הלאום היהודית שבה הזהות היהודית היא קומפלקס של זהות אזרחית לאומית ודתית.

